

Album studiosorum Pedagogium Książęcego w Szczecinie (1576–1666), wyd. Agnieszka Borysowska, Michał Gierke, Szczecin 2022, Książnica Pomorska w Szczecinie, ss. 452 [3]

Pedagogium Książęce w Szczecinie (Ducale Paedagogium, Fürstliches Paedagogium, Paedagogium Stetinense, 1544–1666) i szkoły wyrosłe na jego bazie¹ przez czterysta lat wpływały na kształt kultury umysłowej i życie intelektualne Pomorza, a przez swych uczniów z innych krajów także na odległe od Szczecina regiony Europy². Zainteresowanie historyków dziejami gimnazjum rozbudzały kolejne jubileusze; szczególnie wiele cennych opracowań powstało w związku z jego dwustu- i trzystuleciem. Na rocznicę 350-lecia szkoły Martin Wehrmann przygotował monografię, która po dzień dzisiejszy jest najpełniejszym opracowaniem jej historii. Po wojnie powstało niewiele publikacji poświęconych Pedagogium, ale ten stan powoli się zmienia³. Swoj udział w tym ma Agnieszka Borysowska, organizatorka czterech ogólnopolskich konferencji pod wspólnym tytułem „Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego” (s. 45). Nie wypada pominąć Pomorskich Spotkań Źródłoznawczych organizowanych w latach 2014 i 2015 przez Janinę Kosman w Archiwum Państwowym w Szczecinie, tym bardziej że na pierwszym z nich A. Borysowska prezentowała referat pt. *Album studiosorum jako źródło do dziejów szczecińskiego Pedagogium Książęcego*⁴. Mówiła wówczas, że celem jej wystąpienia jest przywrócenie metryk do obiegu naukowego, a odnosząc się do braku znajomości tych źródeł w kręgach współczesnych badaczy, wyrażała nadzieję, że „być może sytuację tę mogłoby zmienić opublikowanie matrykuł, wzorem innych dawnych wszechnic”⁵. Po kilku latach

¹ Gimnazjum Karolińskie (1667–1716), Gimnazjum Akademickie (1716–1805), Królewskie i Miejskie Gimnazjum (1805–1869), Gimnazjum Mariackie (1869–1945); A. Borysowska, *Album studiosorum jako źródło do dziejów szczecińskiego Pedagogium Książęcego*, w: *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII w.*, red. J. Kosman, Szczecin 2015 (Pomorskie Studia Źródłoznawcze, t. 1, 2014), s. 65.

² M. Wehrmann, *Geschichte des Marienstifts-Gymnasiums 1544–1894*, w: *Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894*, Stettin 1894, s. 6.

³ Stan badań omówili: R. Gaziński, *Pedagogium Książęce (lata 1544–1667)*, w: *Akademicki Szczecin: XVI–XXI wiek*, red. P. Niedzielski, W. Tarczyński, Szczecin 2016, s. 15; zob. też we wstępie do recenzowanej pracy (s. 3).

⁴ Pierwsza z konferencji odbyła się 8–9 XII 2014 r., a jej pokłosiem jest publikacja zatytułowana *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku* (zob. wyżej, przyp. 1). Tematem drugiego spotkania (8 XII 2015) była „*Aktywność intelektualna duchowieństwa pomorskiego doby nowożytnej*”.

⁵ A. Borysowska, *Album studiosorum jako źródło*, s. 82–83. Przed 1945 r. w Bibliotece Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie przechowywane były m.in. trzy ważne

przekuła tę ideę w czyn: w 2022 r. ukazało się wydanie pierwszego z dwóch rejestrów (i on jest tu omawiany), a na koniec 2023 r. zapowiadana jest publikacja drugiego⁶. Ze względu na znaczenie metryk dla dziejów Pedagogium i kultury epoki nowożytnej można więc mówić o wydarzeniu edytorskim.

Wydawcami omawianej edycji są pracownicy Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, Agnieszka Borysowska i Michał Gierke. Publikacja składa się ze wstępu (s. 3–45), zasad edycji (s. 46–49), wykazu skrótów (s. 50–51), wykazu rektorów Pedagogium Książęcego i ich zastępców (s. 52), właściwej metryki: Album studiosorum 1576–1666 (s. 53–253), dwóch aneksów, których pierwszy ma tytuł „Studenci Pedagogium Książęcego w latach 1543, 1551–1554, 1556–1577” (s. 253–287), a drugi „Przekłady treści nagłówków i poezji z metryki Pedagogium Książęcego” (s. 287–297); zawiera ponadto indeksy osobowy (s. 297–397) i geograficzny (s. 397–449), spis ilustracji (s. 449–451) oraz streszczenie w języku angielskim (s. 451–452). Do książki dołączona jest karta erraty i zakładka.

We „Wstępie” (s. 3–45) Wydawcy omówili następujące zagadnienia: Powstanie szkoły i jej metryki (s. 3–9), Odpis metryki i pozostała dokumentacja rektorska (s. 9–13), Opis fizyczny metryki (s. 13–21), Uczniowie (s. 21–29), Rektorzy (s. 29–37), Pozostała kadra (s. 37–42), Wykorzystanie naukowe metryki (s. 42–45). Przyjęta przez A. Borysowską i M. Gierkego konstrukcja naprzemiennego prezentowania dziejów szkoły i metryki nie tylko rozbija narrację, ale jest też źródłem wielu zbędnych powtórzeń. W niniejszym omówieniu najpierw przedstawione zostaną uwagi do kwestii związanych z metryką, potem do spraw szkolnych.

W pierwszej części wstępu („Powstanie szkoły i jej metryki”) Wydawcy przybliżyli fakty dotyczące okoliczności fundacji Pedagogium, po czym przeszli do genezy rejestru uczniów. Ich zdaniem – wbrew M. Wehrmannowi⁷ –

dla dziejów szkoły źródła historyczne: dwie metryki, z których pierwsza obejmowała wpisy z lat 1576–1666 (Album studiosorum Gymnasii Regii Stetিনensis) a druga z lat 1679–1805 (Album studiosorum Illustris Paedagogii Stetინensis) oraz wolumen zawierający statuty szkoły i stare druki. Po II wojnie światowej tom statutów przekazany został do Archiwum w Szczecinie, a albumy długo uchodziły za zaginione. Niespodziewanie w 1982 r. pojawiły się w ofercie jednego ze szczecińskich antykwariatów i wówczas zakupiła je Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Szczecinie (obecnie Książnica Pomorska); ibidem, s. 66; A. Borysowska, M. Gierke, *Wstęp*, s. 13.

⁶ Projekt „Dziedzictwo akademickie Pomorza Zachodniego XVII–XIX w.”, realizowany ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministerstwa Edukacji i Nauki pod nazwą Społeczna Odpowiedzialność Nauki w module Wsparcie dla Bibliotek Naukowych (nr projektu SONB/SP/549053/2022), zakończy się w grudniu 2023 r.; <https://ksiaznica.szczecin.pl/dziedzictwo-akademickie-pomorza-zachodniego-xvii-xix-w>. (4 IV 2023).

⁷ M. Wehrmann, *Aus dem ältesten Album des Pädagogiums zu Stettin*, w: idem, *Aus Pommerns Vergangenheit. Abhandlungen zur pommerschen Geschichte*, Stettin

przez pierwszy okres istnienia (1544–1576) szkoła nie prowadziła metryki, choć oczywiście „musiano w jakiś sposób ewidencjonować uczniów” (s. 7). Rzeczywiście, pierwszy statut, który napisał Paul a Rhoda⁸, zdaje się dopiero zapowiadać założenie metryki, ale M. Wehrmann zauważył, że już w umowie zawartej 6 września 1557 r. z Matthäusem Wolfem (rektorem w latach 1557–1570) są poszlaki wspierające tezę o istnieniu metryki, a w kolejnych statutach (1574, 1587, 1593) mówi się już wprost o obowiązku wpisania nowych uczniów do rejestru (*album, catalogus scholasticorum*)⁹. W kontekście tych uwag trudno też zaakceptować tezę Wydawców, że Jonathan Gützlaff, rektor w latach 1570–1576, wręcz nie wywiązał się z zadania założenia matrykuły (s. 9), tym bardziej że nie przedstawili na to dowodów, a cytowane na s. 18 fragmenty statutu z 1573/1574 r. (*Descriptio Paedagogii Stetinensis*), którego był współtwórcą, lepiej służą tezie M. Wehrmanna.

Zaskakująco mało uwagi poświęcili Wydawcy osobie rektora Johanna Ernsta Pfuela (1640–1705), choć jest on postacią kluczową dla dziejów edytowanego źródła. Przebadanie życiorysu rektora postulowała Małgorzata Cieśluk, autorka dwóch artykułów poświęconych pedagogicznemu aspektowi jego działalności. Badaczka wskazywała, że sprzyja temu zachowana baza źródłowa¹⁰. A. Borysowska i M. Gierke przyjęły, wbrew literaturze, że Pfuel po opuszczeniu Szczecina (1689) był „urzędującym w Stargardzie superintendentem brandenburskiej części Pomorza” (s. 10–11). W przypisie powołali się na *Universal-Lexicon* Johanna Heinricha Zedlera i artykuły M. Cieśluk, jednak żadna z tych prac informacji w tym brzmieniu nie zawiera¹¹. Pfuel nie był „superintendentem brandenburskiej części Pomorza”,

1891, s. 93. Martin Wehrmann (1861–1937) – niemiecki historyk, nauczyciel, badacz dziejów Pomorza. Autor m.in. *Geschichte der Stadt Stettin*, Stettin 1911; *Geschichte von Pommern*, Bd. 1–2, Gotha 1919–1921; *Genealogie des pommerischen Herzogshauses*, Stettin 1937 oraz wielu artykułów poświęconych Pomorzu; R. Unterstell, *Martin Wehrmann (1861–1937) als Historiograph Pommerns. Ein Porträt*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung”, 44, 1995, s. 374–390.

⁸ H. Franck, *Paulus vom Rode. Ein Beitrag zur Pommerschen Reformations-Geschichte*, „Baltische Studien”, 22, 1868, AF, s. 99–100; M. Wehrmann, *Aus dem ältesten Album*, s. 92; D. Cramer, *Das Grosse Pomrische Kirchen-Chronicon* [...], Das Dritte Buch, Alten Stettin 1628, s. 106 (Książnica Pomorska, sygn. XVII.10770.I).

⁹ M. Wehrmann, *Aus dem ältesten Album*, s. 92.

¹⁰ M. Cieśluk, *Johann Ernst Pfuel jako rektor Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego w świetle planów wykładów i wykazów prac studenckich. Wybrane zagadnienia*, w: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwzrzeskiego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. A. Borysowska, Szczecin 2018, s. 110–111.

¹¹ Por. J. H. Zedler, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste* [...], Bd. 27, Halle–Leipzig 1741, s. 1705; M. Cieśluk, *Johann Ernst Pfuel jako rektor*, s. 109–110; eadem, *Carolinum redivivum. Kryzys dydaktyczny*

co można sprawdzić, korzystając z prac Hansa Moderowa czy Hellmutha Heydena¹², kierował superintendenturą stargardzką z siedzibą w Neubrandenburgu w Księstwie Meklemburgii, zatem nie urzędował w Stargardzie na Pomorzu (Stargard an der Ihna), tylko w Stargardzie w Meklemburgii¹³. Błąd Wydawców, który w innych okolicznościach można by uznać za mało istotny, w tym przypadku ma wagę, ponieważ dla dziejów albumu nie jest obojętne, gdzie w 1699 r. przebywał Pfuel.

Wydawcy zakładają, że kopie albumu powstały na Pomorzu. Na pewno najważniejsza część pracy została tutaj wykonana, może nawet w takiej kolejności, jak piszą (s. 11–13), ale ostatnia redakcja, jak wskazuje data na karcie tytułowej (1699), powstała najpewniej dopiero w Meklemburgii. Wiadomo, że będąc na dworze w Güstrow, Pfuel dysponował odpisami statutów Pedagogium, bo fragmenty praw z lat 1574, 1593 i 1607 cytował w potyczkach z Friedrichem Fabriciusem¹⁴. Nie jest wykluczone, że wątpliwości rozwiązały analiza znaków wodnych papieru, na którym spisano album, i porównanie filigranów z typowymi dla piapierni meklemburskich i pomorskich tamtych czasów. Takiej pracy jednak nie wykonano.

O intencji nie tyle wykonania kopii statutów, ile ich przekazania do Szczecina wspomniał sam Pfuel na karcie tytułowej woluminu praw: „in Rectorum scriniis Volumen Hoc haereat perpetuo, Magnaque cura ac solitudine asservetur, dubia casuum decidenda, tuendaque jura Gymnasi, et recolendam subinde memoriam Collectoris et Largitoris Iohannis Ernesti Pfuel”¹⁵. W kontekście tego zapisu rok widniejący na stronie tytułowej

w Królewskim Gimnazjum Karolińskim w Szczecinie w latach 1679–1680 w świetle dokumentacji dydaktycznej szkoły, „Przegląd Zachodniopomorski”, 33, 2018, 1, s. 8.

¹² H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, Stettin 1903; H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 2: *Die evangelische Kirche Pommerns in der Zeit von Annahme der Reformation bis zur Gegenwart*, Stettin 1938. Pfuel występuje tu tylko w kontekście sporów teologicznych, jakie toczył z nim Rango; ibidem, s. 166.

¹³ W latach 1689–1695 Pfuel był kaznodzieją (Hofprediger) na dworze księcia Gustawa Adolfa z Mecklenburg-Güstrow (1633–1695) i radcą do spraw duchownych i kościelnych. W 1693 r. otrzymał urząd superintendenta okręgu kościelnego (Kirchenkreis) Stargard w Meklemburgii; K. Schmaltz, *Kirchengeschichte Mecklenburgs*, Bd. 3, Berlin 1952, s. 80, 100; G. Krüger, *Die Pastoren im Lande Stargard seit der Reformation*, „Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde”, 69, 1904, s. 119.

¹⁴ J. E. Pfuel, *Provocation, über die Wieder Ihn ausgegebene Abscheuliche Schrift D. Frid. Fabricii, Predigers in Stettin Ehrenrettung Fälschlich genandt: an Alle gottselige Leser insonderheit Fromme Lutherische Theologos*, Güstrow [1692], Dodatek (Beylagen: K), Książnica Pomorska, sygn. XVII.5205.I.adl.

¹⁵ „W archiwum rektorów tom ten niech będzie przechowywany na wieki i z wielką starannością pilnowany, dla rozstrzygania spraw wątpliwych i ochrony praw Gimnazjum oraz dla przywoływania od czasu do czasu pamięci o tym, który

Albumu studiosorum i tomu statutów można chyba uważać za datę ich przekazania do Szczecina.

Brak badań nad historią oryginału i odpisów matrykuły sprawia, że nadal aktualna jest uwaga M. Wehrmanna: „Wie und wenn das Original verloren gegangen, wie die Abschrift gewonnen ist, wird uns leider nicht gesagt”¹⁶.

Zasady edycji źródeł często budzą wątpliwości i prowadzą do sporów. Tak jest też i w tym przypadku. Celem Wydawców było „oddanie do rąk czytelników edycji źródła w formie najbardziej zbliżonej do intencji twórców” (s. 46), zgodnie z *Instrukcją wydawniczą dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.* (s. 47)¹⁷. Zaskakuje więc decyzja „rozwinęcia bez zastosowania nawiasów kwadratowych jednoznacznych i powtarzalnych skrótów w imionach i nazwach miejscowości” (s. 48), choć przyznać trzeba, że zabieg ten ułatwia korzystanie ze źródła¹⁸.

Na kartach metryki spotyka się dopiski naniesione przez późniejszych użytkowników. Niektóre istniały już w oryginale i zostały przepisane przez kopistę, tak więc są one częścią albumu¹⁹, ale wszystkie późniejsze powinny być wyraźnie oznaczone znakiem „< >”, jak wymaga instrukcja Kazimierza Lepszego. Tymczasem w edycji obie te grupy potraktowano tak samo, tj. w żaden sposób nie oznaczając ingerencji osób trzecich²⁰.

Informacje o skreśleniach, brudnopisach i „próbach pióra” w tekście metryki pomieszczone zostały w przypisach, choć i tu brakuje konsekwencji. W kilku przypadkach w edycji nie uwzględniono klamry łączącej nazwiska²¹.

Przedstawiając „Wykorzystanie naukowe metryki”, A. Borysowska i M. Gierke podają, że album „zaczął być wykorzystywany jako źródło historyczne w XIX wieku” i przywołują nazwiska Karla Friedricha Wilhelma Hasselfbacha, Hugona Lemckego, Martina Wehrmanna (s. 42–43). Wiadomo jednak, że na to źródło powoływali się także historycy osiemnastowieczni:

je zebrał i ofiarował” (tł. J.K.); Archiwum Państwowe w Szczecinie, Rękopisy i Spuścizny, sygn. 788, s. 1.

¹⁶ M. Wehrmann, *Aus dem ältesten Album*, s. 93.

¹⁷ K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, Wrocław 1953.

¹⁸ Wydawcy *Albumu* postąpili w tym przypadku inaczej niż wydawcy metryki uczniów Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego, którzy pisownię pozostawili w zasadzie bez zmian, starając się jak najmniej ingerować w tekst oryginału.

¹⁹ Np.: s. 65 (3/1580): „Joachimus Lütkenchwager Cuslinensis Pater Johan[nis] Micraelii S[acro]s[anctae] Theol[ogiae] D[octoris] et Rectoris Paed[agogii] Stet[inensis] nb.”

²⁰ Np.: s. 244 (1658/50) – jest: „Paulus Fuchs Stetinensis Pomeranus Supremus minister status Regis Borussiae Frid[erici] I. nb”, powinno być: „<NB> Paulus Fuchs Stet[inensis] Pom[eranus] <Supremus minister status Regis Borussiae Frid[erici] I.>”.

²¹ Brak klamry: s. 135 (56/1610, 57/1610, 58/1610); s. 167 (1623/15 i 16); s. 250 (9/1664 i 10/1664).

w 1744 r. wykorzystał je rektor Michael Friedrich Quade (1682–1757)²². Wspominał też o albumie w 1752 r. w nocie wyjaśniającej pochodzenie nazwiska „Micraelius”. Także Johann Carl Dähnert (1719–1785) znał zarówno album, jak wolumen statutów i praw, który opisał jako „Verzeichniss der Gesetze und Statuten dieses Pädagogii”²³. Tak więc historyczne znaczenie spuścizny Pfuela doceniono wcześniej.

Sporo uwagi poświęcili Wydawcy przedstawieniu rektorów i nauczycieli Pedagogium. Ich zdaniem: „W sprawę właściwego obsadzenia głównego pedagoga uczelni zaangażowani byli władcy księstwa, jeśli nie wszyscy, to przynajmniej niektórzy z nich” (s. 29). Ta ostrożność jest zbędna, decydujący głos przy wokacji rektora miał bowiem książę, rola kuratorów (*capitulares & provisores*) Fundacji Mariackiej polegała na przedstawieniu mu kandydata²⁴.

Omawianie spraw szkolnych A. Borysowska i M. Gierke zamknęli przedstawieniem struktury kadry, wymagań stawianych nauczycielom (s. 37–39) oraz prezentacją biogramów Daniela Cramera, Johanna Zandera, Georga Kristeniusa, Heinricha Kielmanna, Heinricha Schaeviusa, Heinricha Celestina von Sternbacha, Philippa Dulichiusa, który jednak nie był „nadwornym muzykiem książęcym” (s. 41), choć dla dworu pracował. Sam tytułował się „Philippus Dulichius, Illustris Paedagogii Stetinensis Musicus”²⁵.

Edycja właściwego rejestru (*Album studiosorum 1576–1666*) rozpoczyna się na s. 53 i kończy na s. 251. Prezentację matrykuły poprzedza wykaz skrótów (s. 50–51) i „Wykaz rektorów Pedagogium Książęcego i ich zastępców” (s. 52). W tym ostatnim brakuje informacji, że po zgonie Martina Röhla (1578) sprawami Pedagogium zarządzali konrektor Gerhard Berg i subrektor David Willmann²⁶, co pośrednio potwierdza też zapis w samym albumie (s. 60, 287).

Transliteracja 5477 wpisów wykonana została na ogół poprawnie. Wydawcy przyznają, że rękopis jest czytelny i praca nad nim nie nastroczała większych problemów (s. 14). Wśród poważniejszych błędów w odczycie

²² M. F. Quade, *De varia regii huius Gymnasii* [...], Sedini 1752, s. 3rec.–ver., 4rec.–ver.–[8rec.–ver.], Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, sygn. VD18 90301145.

²³ J. C. Dähnert, *Pommersche Bibliothek*, Bd. 2, Greifswald 1753, s. 25.

²⁴ Z umowy o zatrudnienie zawartej z Christophem Buteliusem wynika, że zawierali ją działający na podstawie mandatu panującego księcia Jacob Faber (Schmidt), Joachim Becker i Petrus Edling, kapitularze i prowizorzy Fundacji Mariackiej; M. Wehrmann, *Bestallung eines Rektors am Stettiner Pädagogium vom Jahre 1601*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertums-kunde”, 1894, s. 84. Praktyka była kontynuowana, co widać w akcie powołania na rektora Michaela Friedricha Quade (1716) przez króla Fryderyka Wilhelma I.

²⁵ R. Schwarz, *Zum Stande der Dulichius-Forschung*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertums-kunde”, 1900, s. 5–6; G. Kittler, *Philipp Dulichius*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertums-kunde”, 1937, s. 1–7.

²⁶ M. Wehrmann, *Geschichte des Marienstifts-Gymnasiums*, s. 52.

należy wymienić: s. 79 (1589/19) – jest: Jonathan – powinno być: Jonathas; 87 – jest: „Conradus Bergius [– –] antea in Martii decesserat”, powinno być: „Conradus Bergius [– –] antea 13 Martii decesserat”²⁷; s. 128 (1608/50) – jest: „Michael Sircker Lubecensis postea Siricius dictus, Pastor Marianus ap[ud] Lubecenses, pater Michaelis Siricii magni illius Theologi ap[ud] Rostochienses, vid[e] von Seclii Athenas Lubecenses Part[is] 2 p[agina] 320”, powinno być: „Michael Sircker Lubecensis <postea Siricius dictus, Pastor Marianus ap[ud] Lubecenses, pater Michaelis Siricÿ magni illius Theologi ap[ud] Rostochienses, vid[e] von Seelen Athenas Lubecenses Part[is] 2 p[agina] 320>”; s. 146 (1614/82) – jest: „Stendalensis Vetus Marchicus”, powinno być: „Stendalen[is] Vet[ero] Marchicus”; s. 183 (1629/14) – jest: „Burchardus Seehaus”, powinno być: „Burchardus Seehauß”; s. 171 (1624/1); s. 179 (1626/76); s. 188 (1633/1) – jest: „Lusatus Inferalis”, powinno być: „Lusatus Infer[ior]”. Omyłki pojawiły się też w transliteracji tytułu albumu: woryginalie jest „consiliario”, nie zaś „consistorio” i „Meklenb[urgensis]”, a nie „Meclenb[urgensis]” (s. 9, 55).

Na uznanie zasługuje staranność, z jaką Wydawcy podeszli do kwestii identyfikacji studentów, intensywnie wykorzystując matrykuły uniwersytetów i liczne stare druki. Wyniki swych ustaleń oraz użyteczne informacje zamieścili w przypisach. Nieco dziwi postać zapisów odsyłających do niemieckiej retrospektywnej bibliografii narodowej (Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16, 17 Jahrhundert; VD16, VD17), ograniczony do identyfikatora starego druku²⁸. Ten sposób cytowania można zaakceptować, ale do publikacji powinna być dołączona bibliografia, a jej w tym wydawnictwie nie ma.

Książkę uzupełniają dwa aneksy. Pierwszy z nich ma tytuł „Studenci Pedagogium Książęcego w latach 1543, 1551–1554, 1556–1577”. Znaczenie ksiąg rachunkowych Fundacji NMP dla dziejów Pedagogium docenił już M. Wehrmann²⁹, pisał o nich także Werner Buchholz³⁰. Z ksiąg tych Wydawcy wypisali

²⁷ Konrad Berg zmarł 13 III 1592 r.; D. Cramer, *Das Grosse Pomrische Kirchen-Chronicon*, Das Vierdte Buch, Alten Stettin 1628, s. 36.

²⁸ Np. VD17, 14:667864H, zamiast: M. Stephani, *Disputationum: Quas ipse In Illustrissimorum Ducum Pomeraniae Academia Gryphiswaldii, Deo auctore, publice & privatim instituit*, Gryphiswaldi[i] 1606, s. A2.

²⁹ M. Wehrmann, *Aus dem ältesten Album*, s. 94; idem, *Geschichte des Marienstifts-Gymnasiums*, s. 16–17, 32. Wehrmann wykorzystał też te dokumenty do ustalania nazwisk nauczycieli pracujących w Pedagogium; ibidem, s. 24–27; por. też A. Borysowska, *Album studiosorum jako źródło*, s. 68, przyp. 7.

³⁰ W. Buchholz, *Frühmoderne Staatsbildung, Reformation und Fürstenschule. Das Pädagogium in Stettin und seine Studenten im 16. Jahrhundert*, w: *Kindheit und Jugend in der Neuzeit 1500–1990. Interdisziplinäre Annäherungen an die Instanzen sozialer und mentaler Prägung in der Agrargesellschaft und während der Industrialisierung. Das Herzogtum Pommern (seit 1815 preußische Provinz) als Beispiel*, hrsg. von W. Buchholz, Stuttgart 2000, s. 47, przyp. 28.

nazwiska uczniów Pedagogium z lat nieobjętych metryką. Nie jest to jednak, co oczywiste, pełen spis uczących się, ale tych, którzy korzystali z internatu i tzw. ottonistów (byli to uczniowie-chórzyci śpiewający w kościele zamkowym św. Ottona), których nazwiska są zapisane w księgach z lat 1556/1557–1558/1559, 1563/1564 (s. 253). W rejestrach finansowych z lat 1576–1577 znaleziono także nazwiska jedenastu uczniów niewpisanych do matrykuły (s. 255, 285–286), co potwierdza, że *Album studiosorum* (przynajmniej dla wskazanych lat) nie jest dokumentem kompletnym³¹.

Spisy w postaci, w jakiej widnieją w księgach rachunkowych, zawierają tytuł ogólny, nazwisko ucznia, kwotę wnoszonych opłat lub wydatków fundacji (w przypadku stypendystów), z podaniem okresu, jakiego dotyczą (s. 254). Wydawcy przejęli z nich „jedynie imiona, nazwiska, miejscowości pochodzenia i ewentualnie uwagi dotyczące rodziców” (s. 254). Rejestry z okresu 1551/1552–1564/1565 prowadzone były według lat obrachunkowych zaczynających się i kończących w dzień św. Michała, co stworzyło problem, rozwiązany w ten sposób, że nazwiska uczniów „wpisano według początkowej daty księgi (oznacza to, że studentów figurujących w księdze za rok 1551/52 przyporządkowano do roku 1551 itd.)” (s. 253).

Choć pomysł stworzenia quasi-metryki może być uznany za kontrowersyjny, usprawiedliwia go pomocniczy charakter aneksu. Rodzą się jednak pytania o jej wiarygodność. Na przykład w jednostce APS, Fundacja NMP, sygn. 999 jest wykaz wydatków fundacji na nauczycieli (*conrectores, praeceptores*) oraz uczniów: 12 ottonistów (*XII Ottonisten*) i „zwykłych uczniów” (*gemeine Knaben*)³². W opublikowanym wykazie za rok 1556 (s. 259–260) te dwie grupy podopiecznych nie zostały w żaden sposób rozróżnione i w konsekwencji ciekawa informacja po prostu umknęła. Ponadto, w dokumencie tym w grupie ottonistów wpisanych jest faktycznie 16, nie 12 chórzystów. W spisie nie uwzględniono czterech uczniów: Michel Beneke van Stolp wpisany został pod rokiem 1554 (A1, 1554/7), a Georgius Salomo van Slage – pod rokiem 1553 (A1, 1553/16), co jest zgodne z przyjętą zasadą, ale w przypadku dwóch kolejnych chłopców już nie – Davidt Brantes uth Stettin (A1, 1557/1) i Jonas Backstein vom Fredeberge (A1, 1557/2) wpisani zostali pod rokiem 1557.

Poważnym mankamentem tej części pracy jest niezamieszczenie sygnatur jednostek będących podstawą katalogu. We wprowadzeniu do pierwszego aneksu znajduje się, co prawda, informacja zbiorcza o wykorzystanych aktach (APS, Fundacja NMP, sygn. 995–1024), ale to za mało. Nazwa zespołu, sygnatura i numer karty (zespół Fundacji NMP nie jest paginowany, ale w cytowanych jednostkach jest foliacja) zdecydowanie powinny być uwzględniane przy każdej kolejnej liście uczniów.

³¹ Zwracał na to uwagę już M. Werhmann, *Aus dem ältesten Album*, s. 94; zob. też s. 255 recenzowanej pracy.

³² Archiwum Państwowe w Szczecinie, Fundacja Najświętszej Marii Panny, sygn. 999, k. 61–64rec.–ver.

W całej publikacji widoczny jest brak współpracy z historykiem mającym doświadczenie w edycji źródeł dokumentowych, ale w tej części jest to najbardziej zauważalne.

Drugi aneks, zgodnie z tytułem, zawiera przekłady treści nagłówków i poezji z metryki Pedagogium Książęcego. Tłumaczenia z łaciny są efektem pracy A. Borysowskiej, przekład wiersza w języku greckim – M. Cieśluk. Uwagi zgłaszam do przekładu fragmentu tytułatury książęcej „dux Stetini Pomeraniae” jako „książę Szczecina na Pomorzu” (s. 122, 169, 288, 290), który tłumaczka przejęła ze swego przekładu *Descriptio Urbis Stetinensis Friedeborna*³³. Jeszcze w czasach Gryfitów zdarzało się, że poza Pomorzem tę część rozumiano niewłaściwie. Pisał o tym Daniel Cramer w liście do Friedeborna z 1 marca 1623 r.³⁴, w którym wskazywał, że „Szczecin” w tytułaturze oznacza „Księstwo Szczecińskie”, *Ducatus Stetinensis*, czyli terytorium, kraj, „provincia”, nie zaś miasto, „urbs”. Zatem nie „książę Szczecina na Pomorzu”, ale władca Księstwa Szczecińskiego, Pomorskiego itd.

W nocie informującej o powołaniu w 1664 r. na rektora Johanna Georga Tremelliusa (1624–1690) pojawiają się słowa: „ob raram ingenii virtutem ac splendorem, dignus habitus fuit, cui Sparta Rectoris in Reg[io] Paedagog[io] demandaretur”, co w przekładzie zyskało brzmienie: „dzięki rzadkiej cnocie i jasności umysłu, godzien był tego, by mu powierzyć Spartę Rektora w Królewskim Pedagogium”, s. 36, 295). Określenie „Sparta Rectoris” oznacza urząd rektorski³⁵. W drukach siedemnasto–osiemnastowiecznych słowo „Sparta”, „sparta” pojawia się często w kontekście obowiązków urzędowych, m.in. rektorów szkół, a zdarzający się zapis dużą literą jest przykładem wpływu ortografii niemieckiej.

Wartościową częścią książki są oba indeksy, osobowy i geograficzny. Niewątpliwie będą cenną pomocą dla użytkowników. Redakcję językową i korektę wykonali Wydawcy. Mimo ich starań, które należy docenić (errata), w tekście jest trochę literówek³⁶.

³³ P. Friedeborn, *Opis miasta Szczecina*, oprac. i tł. A. Borysowska, Warszawa 2016, s. 57.

³⁴ Idem, *Descriptio Urbis Stetinensis, Topographica, Historica, Cum Icone, Genium Loci adumbrante Conscripita...*, Stetini 1624, s. Brec.–ver., Książnica Pomorska w Szczecinie, sygn. XVII.6601–6623 I.

³⁵ J. Bayer, *Paedagogus latinus germanae juventutis sive lexicon germanico-latinum et latino-germanicum* [...], Moguntiae 1724, s. 24 (Amt), s. 352 (sparta).

³⁶ Np.: s. 8 – jest: „uwzględniający”, powinno być: „uwzględniający”; s. 27 – jest: „Annales Machiae Brandenburgicae”, powinno być: „Annales Marchiae Brandenburgicae”; s. 30 – błąd w dacie rezygnacji Gützlaffa z urzędu – jest: 1579 – powinno być: 1576; s. 36–37 – jest: „Tremelius”, powinno być: „Tremellius”, jak na s. 52, tym bardziej że we fragmencie źródła cytowanym na tej samej stronie nazwisko jest tak zapisane; s. 43, przyp. 98 – jest: „Gesellschaft”, powinno być: „Gesellschaft”; s. 288 – jest: „Friderica Rungego” – powinno być: „Friedricha Rungego”; s. 294 – jest „sparwami” – powinno być: „sprawami”.

Słabością publikacji są nieudowodnione hipotezy i omyłki we wstępie, brak bibliografii, niekonsekwencje w podejściu do dopisków i innych marginaliów, zdarzające się błędy w transkrypcji, nie zawsze poprawne rozwiązanie skrótów, niepodjęcie próby zbadania biografii Johanna Ernsta Pfuella, a także brak jasno określonego odbiorcy.

Omawiana edycja Albumu może jednak spełnić rolę pomocniczą w badaniach nad historią Pedagogium i ułatwić korzystanie z oryginału, dostępnego na stronach Zachodniopomorskiej Biblioteki Cyfrowej „Pomerania”³⁷.

Joanna A. Kościelna
Szczecin

³⁷ *Album studiosorum Gymnasi Regi Stetinensis, vetus et novum* [...], Książnica Pomorska w Szczecinie, sygn. Rkps 250/1, <https://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra/publication/1625/edition/1343/content> (10 II 2023). W kopii cyfrowej brakuje zdjęć s. 105ver. i 106rec.; *Album studiosorum Illustris Paedagogy Stetinensis*, Książnica Pomorska w Szczecinie, sygn. Rkps 250/2, <https://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra/publication/1670/edition/1378/content> (10 II 2023).